

LYSNING OCH BRÖLLOP

De traditionsbundna seder och bruk i samband med lysning och bröllop, som ända fram emot sekelskiftet med kraft levde kvar, åtminstone på landsbygden, är en sista bleknad rest av medeltida och ännu äldre sedvänjor och tankesätt. Trots att det från kyrkligt håll under århundradenas lopp gjorts många försök att påverka de djupt rotade sederna, så har kärnan i dem segt hållit sig kvar.

Studerar man vad de fornsvenska lagarna ha att säga om äktenskaps ingående, urskiljer man snart vissa moment, vilka i bleknad form kunna återfinnas ända in på 1800-talet. Det är frieriet, fästningen, brudfärden, vigseln, giftermålet, bröllopet, brudsängen och morgongåvan.

Frieriet, d.v.s. förstadiet till äktenskapet, bestående av det sedbundna umgänget mellan de giftasvuxna ynglingarna och flickorna, har tidigare varit föremål för grundlig undersökning och förbigås därför helt i denna frågelista. Här kommer endast äldre seder och bruk i samband med äktenskaps ingående att efterfrågas. Det gäller alltså att beskriva de rent folkliga sederna vid lysningen, förberedelser av olika slag för bröllopet såsom fästmögång, hemgift och utstyrsel samt själva bröllopet med inbjudan därtill, ceremonier före och efter vigseln, upptåg, traktering, gåvor, förbud och föreskrifter, sedbundna efterkalas och kyrkbesök och slutligen själva hopflyttningen.

I. Lysning och förberedelser för bröllop

Lysningen

Vilket uttryck använde man när man skulle taga ut lysning? T.ex. göra visst, sätta på lysning,

sta och läsa, ta ut lyssedel, ställa på lysn eller annat?

Vilken tid borde man ta ut lysning? Vår eller höst? I ny eller nedan? Vilken veckodag? Tro i samband därmed, t.ex. aldrig lysa i nedan, ty då bli barnen mörkhyade och skrikiga?

Vilka gingo till prästen? Både fästman och fästmö? Inte fästmön? Eller kanske fästmöns far tillsammans med fästmannen? Finns benämningen giftoman kvar? Vem kallades i så fall så?

Var det sed att fästman och fästmö ovillkorligen skulle besöka kyrkan för att höra nämmen läsas upp av prästen eller ansågs det kanske opassande att höra sin egen lysning? Skulle man besöka en grannkyrka någon av lysningssöndagarna? I så fall vilken av söndagarna?

Vilken lysningsdag hölls lysningskalas? Alla tre söndagarna eller någon vardag? Hos vem? Vad kallades detta kalas? T.ex. björnfest, kryckegransfest, eller annat? Vilka voro inbjudna? Vissa utvalda, släktingar, hela byn? Förekommo skämtsamma upptåg under dessa fester eller under hela lysningstiden? Nämn speciella uttryck och fraser i samband därmed! T.ex. björn, björnkalas, dra björk, kyckeståt, bryta benen, falla från predikstolen, gratulationsbrev eller annat? Beskriv!

Vad hade fästman och fästmö att iakttaga under denna tid? Fingo de vistas under samma tak? Eller borde de vistas under samma tak? Speciell klädsel? Kläddes fästmön till brud sista lysningsdagen? Kallades hon lillbrud eller annat?

Brukade prästen, när han kungjorde lysning, påpeka om fästmön var havande eller inte? Gjorde prästen några omdömen om fästmannen?

När och hur överlämnades lysningspresenter? Varav bestodo dessa?

Fästmögång

Var det sed att fästmön under lysningen gick ut på en sorts tiggarfärd? Gick hon bara i byn eller i hela socknen? Var hon välkommen eller illa sedd? Till vilka gick hon? Vad fick hon? Gav hon själv gåvor vid detta tillfälle? Gick hon ensam?

Hemgift och utstyrsel

När och hur gjordes avtal om hemgift? När överlämnades den och på vilket sätt? Varav bestod den?

När gjordes utstyrseln? När borde den vara färdig? Varav bestod utstyrseln?

Sammanflyttning

Var det regel att de unga flyttade samman redan under lysningen? Skulle detta göras i smyg? Skämt och upp-tåg i samband därmed?

II. Bröllop

Tider

Årstid? Ny eller nedan? Veckodag?

Ex.: Helst i ny så att de nygifta bli välmående. Bröllop på nedan bådade fattigdom. Vigsel midsommar-dagen bådard sorg och fattigdom. Bröllop firades mest under söndagarna kring nyår och trettondag. Vanligen en torsdag eller en söndag. Hölls i 3-4 dagar, ibland en vecka. Olika för fattiga och rika. O.s.v.

Bjudning

Hur långt före bröllopet gjordes inbjudan därtill? Vem bjöd? Brudgummen? Särskilda seder i samband därmed? Vilka bjöds? Samma som "druckit lysningskalas"? Var det någon av marskalkarna som bjöd eller brudparet själv? På vers? Hade de något med sig att bjuda på eller blevo de själva bjudna i gårdarna? Var byn indelad i bjudlag, så att inbjudan på så sätt var överflödigt? Räknades till ett inbjudet hushåll även dess tjänstefolk?

Förkalas

Höllos förkalas på kvällen före bröllopdagen eller på morgonen omedelbart före bröllopet? Är någon av följande benämningar känd: sporröl, fästeröl, jakaröl, svenkväll, svensex, utridningsöl, utgångsöl, uttalsöl, utringningsöl, supa brudgumsbrännvin, tala ut brudgummen o.s.v. Med hänsyftning på fästmän: mögröt, mövälling, mökväll, utdreck, spättkväll o.s.v. Andra benämningar? Beskriv här, hur och hos vilka dessa förkalas höllos?

Tärnor, marskalkar och andra tjänstgörande

Vad kallades de som hjälpte till på ett eller annat sätt vid ett bröllop och vad hade de till uppgift? T.ex. brudframma, brudpiga, källarsven, ståndför-käring, förgångshustrur, kammarkäringar, dräktpigor, källarvargar, brudsvenner, dryckespigor, skjutsbönder, brudsäta, hovriddare, munskänk, brudriddare, tärnor, följeslagare, ugns-skaffare, hovjunkare, pällkvistare, brudledare, blosshållare, skaffarfar och skaffarmor, ungmansdrängar, ungskaffare, smådrängar, hästapojkar, kokmor, brudgummebror och brudsystem, lysepiltar, bröttma, brualakare, stöksven, brudrustare, brudtjänare, givare, diskvaska, remora eller rekona, redkvinna. Andra benämningar?

Klädsel och klädselceremonier

Beskriv brudgummens och brudens klädsel samt även de medverkandes! Hurudan brudkrona? Benämningar på olika detaljer i dräkten? Hade de annan klädsel såsom ungmor och ungfår? Hurudan?

Dekoration och majning

Beskriv hur brölloppssalen dekorerades och pryddes! Användes s.k. brudhimmel? Hur såg den ut? Andra prydnader såsom halmkronor, lyktor, bröllopstavlor (gratulationstavlor) o.dyl.

Beskriv hur man med blommor och grönt prydde bröllopgården utan och innan! Hur såg s.k. brudgran ut? Förekom äreportar? Gästabudstallar? När och var restes sådana träd? Förekom dans omkring dem? Förekom s.k. brudstänger eller majstänger? Hur sågo de ut? Förekom flaggor i samband med dessa träd och stänger? Hur behandlades träden? Skalades de med undantag av topparna? Förekom alléer därav? Målade stänger? Bröllopsbjörk? (reses på bröllopets andra dag, får stå tills brudparet gått till nattvarden)

Skjutning

Förekom skjutning, äreskott, för brudparet? Hur och när?

Färden till och från kyrkan. Vigseln. Breda sten och liknande.

Beskriv färden till kyrkan. Varifrån utgick den? Var möttes brud och brudgum? Hur såg deras följen ut? Redo alla? Hur gick man in i kyrkan? Beskriv ordningen?

Skedde vigseln i samband med högmässan? Före eller efter? Beskriv ceremonierna vid vigseln! Matta att gå på? Brudpäll? Vilka höllo den? Hur stodo tärnor och marskalkar?

Beskriv färden från kyrkan! Till vilkens hem begav man sig? I vilken ordning drog följet? Red man?

Känner Ni till uttrycket "breda sten" eller "heta sten"? Skulle brudparet "stå på heta sten" efter vigseln eller första söndagen efter bröllopet? Hur och varför? Vad menas därmed?

Musik, lek, dans och upptåg

När förekom det musik, vilka spelade och vad för sorts musik spelades? Mötte spelmannen vid kyrkan? Dansade prästen med bruden första dansen? Känner Ni till seden att dansa kronan av bruden? Hur gick det till? Samlade man "dansepengar"? Förekom långdans mellan gårdarna i byn? Särskilda danser som förekommo endast vid bröllop? Föreskrifter om med vilka man skulle dansa?

Känner Ni till stabbdans, stabbupptåg och stabbvisor? Hur gick detta i så fall till? Känner Ni till benämningarna dansa kring kubben och kabben? Beskriv dessa lekar och upptåg!

Förekom det att man klädde ut sig? Vilka gjorde det och hur? Upptåg och skämt i samband därmed? Beskriv!

Beskriv andra skämt och upptåg! T.ex. skämt med brudparet och skämt med ungdomar som man överraskat tillsammans.

Var det regel att bruden skulle ut och visa sig för sådana som inte voro med om bröllopet? Vad kallades detta? T.ex. se bruden, gå på köksen, sloa, knuta, byne? Vad kallades de som kommo? T.ex. glåmfolk, knutfolk,

knutare, siare, knutgubbar, bynnefolk, kåxare? Voro dessa objudna? Blevo de vid detta tillfälle trakterade med något? Voro de utklädda? Upptåg i samband med detta, t.ex. knutning? Beskriv!

Upptagande i de giftas krets

Förekom seden att på skämt utföra en strid mellan gifta och ogifta om brudgummen, respektive bruden? Hur försiggick detta? Beskriv noga! Vad kallades detta? T.ex. dansa ut sig och dansa in sig, tas om brura, käringkalaset, bruddansen, dras om brudparet, höja bruden, dansa från sig bruden, ungbondkalas, stjåla och lösa bruden.

Andra upptåg och ceremonier av liknande slag? T.ex. sången "Aldrig blir den bruden jungfru mera ..." eller andra visor, Luvdansen, d.v.s. den dans då bruden blir klädd i ungmorsluva, bära bruden i gullstol, hissa brud och brudgum, dricka hustruskål o.dyl. Beskriv!

Måltider och traktering

Skulle gästerna ha förning med sig till bröllopsgården? När överlämnades denna förning och vad bestod den av? Särskilda seder i samband med förningens överlämnande (sång, tal på vers, kalas)? Vad kallades detta i Eder bygd? T.ex. kaksäck, möjekvällen (= kvällen före bröllopsdagen då flickor skickas till bröllopsgården med förning), rea, kosten, mjölksfolket kommer med mjölk till bröllopsgården och få plägning, matsäckskakor, mästerkockskakor, underkockskakor, bära hjälpa till bröllopsgården, nete till bröllopsgården bestående av klingås, ostekaka och pannekaka, mathjälp, bröllops-hjälp, bröllopsost, foring, brödsål.

Beskriv måltidernas antal och varav de bestodo, mat och dryck samt särskilda seder och bruk i samband med måltiderna! Dukades med tallrikar och bestick som nu eller medförde man själv något därav?

Gåvor

Beskriv de gåvor som brudparet fick samt de gåvor som brudparet lämnade till andra! När överlämnades dessa

gåvor? Särskilda ceremonier i samband därmed? Hade prästen något att göra därmed? Särskilda uttryck t.ex. lägga på brudbordet och därefter spela brudbordsdansen, skålsäden (säd som lovades i bröllopgåva), gummakanna (gavs av den som burit bruden till dopet), brudgåvorna lysas, brudbok till bruden, begåvning eller ge på brudbordet, skänkskål, gå med brudtallriken, dansa pengar åt bruden, lysa brudgåvorna, efter bröllopet gå pällkvisten och titta på brudgåvor, bruden delar ut sina gåvor på stormiddan, morgongåva, ge i vagga, dricka björn, ge på bordet till brudparet? Andra liknande uttryck?

Förekom det att gästerna vid avfärden fingo en matlott med sig? Varav bestod denna matlott? När delades den ut och av vem?

Lämnades vid bröllop gåvor till de fattiga och till kyrkan? Vem ordnade detta och hur? T.ex. utklädda titta ihop pengar? Fattigmansskål, bruden lägger all sorts mat på brudtallriken, ger till en fattig, prästen tar upp pengar till de fattiga, böter för varjehanda förseelser under bröllopet tillfalla de fattiga, eller till kyrkan, mat skickas till fattihuset, särskilt bord för luffare, giva offer till kyrkan före vigseln? Andra sätt att komma ihåg de fattiga?

Andra särskilda seder

T.ex. kasta risgryn, ärtor, trasig sko, salt, kol eller annat efter brudparet? Vet man hur gammal denna sed är?

Skulle brudparet vid bröllopsmåltiden sitta på samma stol, äta ur samma sked eller annat liknande?

Brukade man skämta med brudsängen, t.ex. smussa dit dockor, rivjärn, tofflor m.m. skulle symbolisera den kommande äktenskapslyckan? Annat, t.ex. ägg?

Vem skulle bädda brudsängen? Brudsätan, brudtjänarna eller någon annan? Fick den som bäddat sängen någon särskild gåva eller betalning?

Hörde det till att brud och brudgum skulle följas till sängen av prästen eller någon annan person, even-

tueellt klädas av? Förekom bön av prästen eller sång och musik i samband med sängledningen?

Andra seder?

Förbud och föreskrifter

Redogör för förbud och föreskrifter av mer eller mindre vidskeplig art samt tydor och varsel i samband med bröllopet.

Exempel:

Pengar i brudens skor eller strumpor. Som skydd eller för att få gott om pengar i äktenskapet?

Vända något klädesplagg avigt? Varför?

Bruden borde ej se sig själv i spegeln när hon var färdigklädd? Varför?

Olyckligt om någon kom in då bruden höll på att klädas?

Bruden fick ej gå ut ensam så länge hon var brudklädd?

Bruden skulle "gråta brudgråten" (hur), innan hon kläddes av, eljest måste hon gråta i all sin tid?

Brud och brudgum få ej kläda sig under samma tak? Ej se varandra förrän i kyrkan? Ej sitta på samma säte i vagnen? Bruden bör först se brudgummen och ej tvärtom? Bruden bör rida en gammal häst, ty man trodde att hästen inte skulle leva länge efter att ha fört en brud till kyrkan?

Under vigseln bör bruden sätta sin högra fot framför brudgummens? För att få makten? Samtidigt önska sig ett visst antal barn? Luta sig mot varandra för att få sämja i äktenskapet? Ej titta åt andra?

Vid hemkomsten skall bruden skynda sig att äta eller dricka något? Tydor i samband därmed? Genast gå fram till härden? Äta en smörgås tillsammans med brudgummen?

Vid bröllopsmåltiden måste bruden smaka av varje rätt? Gömma tre slags brödbitar från bröllopbordet? "Brudkaka" gömmas för äktenskapslycka? Annan mat gömmas?

Hur länge? För magiskt bruk eller för fattiga?

Särskilda föreskrifter för natten före bröllopet samt bröllopsnatten? Skulle bruden sova tillsammans med någon kvinnlig släkting, med brudframan, med modern, med prästen? Skulle brudgummen nätterna före bröllopet ligga hos ogifta bekanta till bruden för att visa sin trohet?

Åtgärder för att förskaffa sig lätta barnsängar? Åtgärder för att tillvinna sig kreaturslycka? T.ex. krypa genom en mährsele? Gömma en bit av varje bröd-sort för att tugga och ge åt första barnet, så blir det friskt? Omedelbart efter vigseln gå till ladugården?

Olika sätt att skydda bruden för ont och trolltyg? T.ex. hänga tibast om halsen? Ha stål på sig? Brödbit i munnen? Trollpåse i barmen innehållande vitlök m.m.?

Olika tydor i samband med bröllopet? T.ex.: Om pällen släpar på kronan bådär det olycka? Om två syst-rar gifta sig samtidigt kommer en av dem snart att dö? Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift? Den som passar sig att bädda brudsängen blir först gift? O.s.v.

Efterkalas och kyrkbesök

Var bröllopfestligheterna indelade i olika kalas, t.ex. först för släktingar, andra dagen för byns ungdomar som hjälpt till, och tredje dagen för alla som inte varit med de första dagarna? Hölls även kalas ännu senare, t.ex. första söndagen efter bröllopet eller efter ännu några veckor? Vad kallades dessa kalas? T.ex.: ungmorskalas, lysningsdans, äreportskalas, brudgåvskarlnas kalas, brudpigornas kalas, brudkarls-gästabud, käringskalas och gubbkalas, rompan, ungmoröl, efterdans, hemkomma, fara med rumpan, visa ut bruden, lillbröllop, utdanskvällen, hemkomstöl eller annat? När höllos dessa kalas, vilka voro bjudna och hur gick det till? Kunde det försiggå på kyrkvällen? T.ex. i samband med kyrkbesök efter bröllopet? Skulle brudparet vara bröllopsklädda även då? Var det regel att de ny-

gifta skulle komma till kyrkan första söndagen efter bröllopet? Hur voro de då klädda? Vad kallades detta besök? T.ex.: gå ungfolk, ståta, ungmorshelgen, sitta på heta stenen? Var skulle de sitta i kyrkan? Skulle de nu tacka för gåvor? Lämnade de själva fram gåvor? Traktering?

Hopflyttning

När flyttade bruden till sitt nya hem? Omedelbart efter bröllopet eller borde hon dröja något? Varför? Särskilda seder och bruk samt folktro i samband därmed? T.ex: taga något husdjur med sig för att få trivsel, t.ex. en katt eller en ko? Bruden borde ej gråta, ty då skulle det bli olyckligt? Kasta katten framför sig för att av dess uppförande få veta hur äktenskapet skulle bli? Andra åtgärder för att förskaffa sig trivsel och lycka?

Hölls flyttöl hemkomstöl eller liknande? Beskriv! Vad kallas att flytta samman? Björna eller annat? Skilsmässa.

Har någonsin (alltså i äldre tider) skilsmässa förekommit i Eder bygd? Hur betraktades en skilsmässa? Vad betraktades som skilsmäsoorsak? Hur försiggick den? I kyrkan, offentligt? Symbolisk skilsmässa, t.ex. genom att hugga itu vigselringen, klippa ett band mitt itu eller liknande?